

Modern Ortadoğu Tarihi, 1453 - 2015

James L. Gelvin

İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, 470 sayfa, ISBN: 978-605-08-2212-0

Muhittin YENİKEÇECİ*

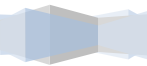
Her ne kadar “siyasi konular” ve “güç politikaları” temelinde bir tarih yazımı esas alınsa da, siyasi tarih ve Türk dış politikası uzmanı Prof. Dr. Oral Sander’in “Türkiye’nin Dış Politikası” adlı eserinde Alman Filozof Eduard Berstein’e atıf yapılarak, “Tarihi olayların incelenmesinde; üretim ve güç ilişkilerinin yanında hukuk, ahlak kuralları, her dönemin tarihi ve dinsel gelenekleri, doğanın coğrafi ve öteki koşullarının etkileri de hesaba katılmalıdır.”¹ ifadesini aktarmış ve “tarihçinin ilk ve ana görevi, son derece karmaşık olan olayların açıklanması ve yorumlanmasıdır. Bundan sonra ise, olanakları ölçüsünde, incelediği olayların sınırları içinde eğilimleri ortaya koymaya çalışmaktır.”² tespitinde bulunmuştur.

Ortadoğu bölgesi, ilk İmparatorluk ve Medeniyetlerden itibaren önemli bir merkez bölge olma özelliği taşımıştır. Bu özellik, “Geç Antikite” ve “Erken Modern Dönem” de de Ortadoğu’da geniş boyutlu ve

* Doktora Öğrencisi, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

¹ Oral Sander, Türkiye’nin Dış Politikası, İmge Kitapevi Yayınları, 1998, Ankara, s.23

² A.g.e, s.17

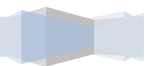
uzun ömürlü imparatorlukların doğuşu ile varlığını devam ettirmiştir. Bu imparatorlukların en büyüğü ve en uzun ömürlüsü, Osmanlı İmparatorluğu'dur. 13. Yüzyıl sonralarından. 20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu bölgesinde bizlere Erken Modern Dönem'den Modern Dönem'e uzanan doğrudan bir bağlantı sunmaktadır. Bu dönem; dünya ekonomik sisteminin pazar ekonomisine dönüştüğü, "Ticaret ve "Sanayi Devrimleri"nin gerçekleştiği, uluslararası siyasal sistemin ise ulus-devletlerden kurulu bir sisteme dönüştüğü dönemi kapsamaktadır. Bahse konu dönemin sistemik ve yapısal özellikleri, Ortadoğu Bölgesi'ni de derinden etkilemiştir. Daha sonraki; 1'nci ve 2'nci Dünya savaşları arası dönem, Soğuk Savaş Dönemi, 1970'lerde yaşanan Bretton Woods Sistemi'nin çöküşü ve Petrol Krizi ile yaşanan gelişmeler neticesinde dayatılan "Neo Liberal Politikalar" ve Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde - Hegemonyasında- oluşturulan "Yeni Dünya Düzeni" de temel girdilerini bu dönemden almış, yarattığı/dayattığı siyasal yapı ve modernleşme anlayışları ile Ortadoğu Bölgesi'nin yaşadığı sorunların sebebi olmuştur.

Tanıtacağımız James L. Gelvin 'in "Modern Orta Doğu Tarihi, 1453 -2015" isimli kitabı, "Modern Ortadoğu" hakkındadır. Kitabın temel argumanı ise "18'inci yüzyılın dünya tarihinin gidişatında yeni bir aşamaya işaret ettiği" varsayımı üzerine kuruludur. Kitapta modern tarihi ayırt edici kılan iki önemli özellik bulunduğu, bunlardan birincisinin bütünleşmiş bir dünya pazarının oluşturduğu ve daha öncekilere benzemeyen bir dünya ekonomisi, ikincisinin ise ulus devletlerden oluşan bir dünya sistemi olduğu ifade edilmiştir.³ Kitapta; Ortadoğu bölgesinde siyasal istikrarın neden sağlanamadığına ciddi bir açıklama getirilmiş ve var olan siyasal istikrasızlığın da, siyasal ve ekonomik müdahalelere nasıl ortam hazırladığı ortaya konmuştur. Ayrıca sosyo-kültürel konuların aslında bireysel unsurlar oldukları ve siyasal amaçlarla, kolektif ve toplumsal unsurlar haline dönüştürülerek istismara açık hale getirildikleri ve sosyo-kültürel konular üzerinden yaratılan ayrışmaların/bölünmelerin ortadan kaldırılamadığı izah edilmiştir. Kitap ayrıca, Ortadoğu bölgesinde yaşanan olayları günümüze kadar getirerek, günümüzde "Arap Baharı" olarak anılan "Arap Kalkışması/İsyanı"nın sebeplerini, derin ve çok yönlü analizlerle açıklanmış, ortaya çıkan ve çıkması muhtemel sonuçlarla Ortadoğu bölgesinin geleceğine dönük bir projeksiyon sunmaktadır.

Eserin yazarı James L. Gelvin, UCLA Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir, Ortadoğu'nun sosyal ve kültürel tarihi üzerine; Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'i kapsayacak şekilde araştırmalar yapmakta ve dersler vermektedir. Kendi ifadesiyle "Ortadoğu'yu ona iyi gösteren iki devin yani hocaları olan; Columbia Üniversitesi'nden J. C. Hurewitz ve Harvard'dan Zachary Lockman'ın sırtında yükselmesidir"(s.xı). Yayınlanmış eserlerinden bazıları; Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire, (Berkeley: University of California Press, 1998); Global Muslim in the Age of Steam and Print, 1850-1930 (der.), (Berkeley: University of California Press, 2013); Israel - Palestine Conflict: One Hundred Years of War (Cambridge, Cambridge University Press, 2014); The Arab Uprising: What everyone Needs to Know (New York: Oxford University Press, 2015).

Kitap; giriş (s. 1-6) ve sonuç (s.389-420) bölümlerine ilave olarak, 19 bölümü ihtiva eden dört kısımdan oluşmaktadır. 1'nci kısım, Modern Çağın Gelişi (s.7-78); 2'nci Kısım, Modernlik Sorunu (s.79-210); 3'ncü Kısım, Birinci Dünya Savaşı ve Ortadoğu Devlet Sistemi (s.211-290) ve 4'üncü Kısım ise, Yakın Dönem (291-420) başlıkları ile sunulmuştur. İlave olarak her kısmın sonunda konular ile ilgili belgeler, ayrıca okuma önerileri verilmiştir. Kitapta Sonuç Bölümü'nü müteakip; Tarih Cetveli (421-424), Kitapta geçen şahsiyetlerle ilgili Kısa Biyografiler (425-430), Terimler ve Kişiler Sözlüğü (431-441) ile ayrıntılı bir İndeks (443-470) bulunmaktadır.

³ A.g.e., s.7

Kitabın Giriş Bölümü'nde (s.1-6); bizlerin “*Arap Baharı*” olarak ifade ettiğimiz, kitabın yazarının ise “*Arap İsyanı*” diye kavramlaştırdığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da gelişen kalkışma ve özgürlük hareketlerinin niteliği ve genel durumu ortaya konmuştur. Bu kapsamda, Müslüman öfkесinin köklerinin neler olduğu kısaca ifade edilmiş ve bu köklerin oluşmasında Batı'nın hatalı ve tekdüze analizleri ile bölgenin tamamına yönelik tek düze/kalıp uygulamaların önemli etkileri olduğu vurgulanmıştır. Giriş Bölümü'nde ayrıca, Kitabın iki temel argümanı olduğu ifade edilmiştir. Birincisi; bölgenin tarihini anlamadan bugünkü olayları anlamamanın imkânsız olduğudur. Ortadoğu'nun bilhassa modern çağda, yani 18'nci yüzyılda başlayan ancak kökleri 16'ncı yüzyıla kadar uzanan bir dönemden itibaren yaşadığı dönüşümün sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutları anlaşılmadan bugünkü olayların anlaşılamayacağı ileri sürülmüştür. İkincisi ise; Ortadoğu'nun dünya tarihinin bir parçası olduğu, yani bölgenin ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümünün dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmeleri birebir yansıtmasa da bu gelişmelerle paralel bir seyir izlediğini, bu sebeple Ortadoğu'daki olayların ancak uluslararası bir bağlam içinde tam anlamıyla anlaşabileceği iddia edilmiştir (s. 5). Kitabın yazarının deyişi ile bu “*yerel bir dilde anlatılan küresel bir hikâye*” dir.

“*Modern Çağın Gelişi*” başlıklı birinci kısım (s.7-78); yukarıda ifade edilen ve modern tarihi ayırt edici kılan iki önemli özelliğin köklerinin salındığı, “*Erken Modern Dönem*” olarak ifade edilen 16-18'inci yüzyıllar arası -1500-1750 yılları arası- gelişmeleri ele almıştır. Bu kısımda konunun köklerine gidebilmek için dört bölüm halinde; Geç Antikite'den -3'üncü yüzyıl ile 7'nci yüzyıl arası- Modern Çağ'a kadar olan dönem incelenmiş ve dünyanın dönüşümüne paralel olarak Ortadoğu'daki yapının nasıl dönüştüğü ve şekil aldığı ortaya konmuştur. Bu kısımda önce; İslamiyet'in doğuşu ve gelişimi, Sünnilik ve Şiiiliğin ortaya çıkışı anlatılmıştır. Müteakiben, “*ateşli silah imparatorlukları*”nın kurulması ile “*askeri himaye devletleri*” olarak adlandırılan yeni bir devlet biçiminin ortaya çıkışı, askeri himaye devletlerinin yapısında var olan istikrarsızlığın Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi İmparatorluğu öncesi yapılarda yarattığı istikrarsızlığın temelini oluşturduğu tespiti yapılmıştır. İlerleyen dönemde bu yapısal zayıflıkların, Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarına da; yönetici hanedanların toprağın mülkiyetini ellerinde tutarak ve İslam kaynaklı hukukla, hanedan kaynaklı hukukun birleşmesinden oluşan bir hukuk sistemi kurarak, egemenliklerini meşrulaştırmak için dini kullanmaları nedeniyle bulaştığı ifade edilmiştir. Müteakiben, 17'nci yüzyıla gelindiğinde oluşan küresel krizlerin siyasal ve ekonomik sebepleri, bu krizlerin Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarına etkileri ile bunun Ortadoğu'ya yansımaları incelenmiştir. Bu gelişmelerin Batı'nın hâkim olduğu bir siyasal ve ekonomik sistemin kurulmasına yol açtığı, bu sistem içerisinde Ortadoğu İmparatorluklarının ise periferi/çevre olarak entegre oldukları tespiti yapılmıştır. Bu süreç sonunda kısaca, Avrupa ülkeleri ile Ortadoğu imparatorlukları arasında sömürge tipi bir ticaret sistemi kurulduğu, bu nedenle bölgedeki ekonomik ilişkilerle birlikte sosyal ve siyasal ilişkilerinde etkilendiği vurgulanmıştır.

“*Modernlik Sorunu*” başlıklı 2'nci Kısım (s.79-210), altı bölüm halinde tarihsel süreç esas alınarak 1'nci Dünya Savaşı sonuna kadar bölgede gelişen olaylar, Avrupa modernlik yaklaşımı temelinde incelenmiştir. Bu kısımda öncelikle, “*Savunmaya Yönelik Kalkınmacılık*” politikaları çerçevesinde, güç dengesinin Batı'ya döndüğünün farkında olan Ortadoğu hanedanlarının; dağılma sürecini tersine çevirmek, otoritelerini merkezileştirmek ve genişletmek amacıyla planlı hamlelere girişmeye başladıklarını gözlemliyoruz. Savunmaya Yönelik Kalkınmacılığın amacı; iç ve dış tehditler karşısında devleti güçlendirmek ve hanedanların yönetimleri altındaki insanları ve kaynakları daha etkin bir şekilde idare etmesini sağlamak olarak ifade edilmiştir. Bu kısımda daha sonra emperyalizm ve bölgede kurulan sömürü düzeninin, Ortadoğu imparatorlukları ve toplumları üzerindeki siyasal, ekonomik ve sosyal etkileri incelenmiştir. 2'nci Kısımın ilerleyen bölümlerinde önce; dünya ekonomisi ile bütünleşme, savunmaya yönelik kalkınmacılık ve emperyalist uygulamaların, 19'uncu yüzyıl Ortadoğu'sunda yarattığı büyük dönüşüm anlatılmıştır. Daha sonra, bu dönüşümün fikir hayatına

etkileri açıklanmış ve bu dönemde ortaya çıkan “*Sekülerizm ve Modernlik*” anlayışlarının bölgenin siyasal, kültürel ve sosyal hayatını nasıl etkilediği ortaya konarak kısım tamamlanmıştır.

“*Birinci Dünya Savaşı ve Ortadoğu Devlet Sistemi*” başlıklı 3’üncü Kısımda (s.211-290), Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Ortadoğu devletler düzeninin savaşın galipleri tarafından nasıl kurulduğu ve kurulan düzenin bölgeye etkileri, dört bölüm halinde incelenmiştir. Bu kapsamda, 1’nci Bölümde, Fransa ve İngiltere tarafında “*Kararname ile Kurulan Devleteler*”; 2’nci Bölümde, Anadolu, İran, Mısır ve Suudi Arabistan’da Anti – Emperyalist mücadele, devrim, darbe ve fetih yolu ile kurulan devletler ve kuruluş süreçleri ile ortaya çıkan devletler sisteminin bölgeye etkileri ortaya konmuştur. 3’üncü Bölümde, Ortadoğu bölgesinde milliyetçiliğin ortaya çıkması ve yayılmasının temel sebepleri incelenmiş ve milliyetçi hareketlerin sonuçları ile bugüne etkileri ortaya konmuştur. 3’üncü bölümde devamla, geçmişten gelen ve bölgeyi derinden etkileyen; savunmaya yönelik kalkınma politikaları, emperyalizm, 1’nci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan devletlerin kuruluş süreçleri açıklanmıştır. Bölüm, Bölgede sürdürülen mevcut ekonomik sistem ve sömürgeciliğin sona ermesi ile kurulan Postkolonyal devletlerde oluşan yöneten-yönetilen ilişkisi, “*yönetim pazarlığı*” olarak ifade edilen halkın kontrolüne dönük sosyal politika ve destek programlarının - bir nevi sübvansiyona dayalı bir yapı - uygulanmasını gerekli kıldığı tespiti ile sonlandırılmıştır. Kısımın son bölümde ise 20’nci yüzyılın ilk yarısında bölgedeki emperyalist devletler; Fransa ve İngiltere’nin İsrail - Filistin Çatışmasına sebep olan uygulamaları temelinde, İsrail - Filistin Sorunu incelenmiş, bölgedeki ilişkilere etkileri ortaya konmuş ve sorunun geleceğine dönük bir görüşler açıklanmıştır.

“*Yakın Dönem*” başlıklı 4’üncü Kısım’da (s.291-388), 1970 sonrası; Bretton Woods Sistemi’nin yıkılması, anti-emperyalist mücadele ve postkolonyal devletlerin kurulması sürecinde oluşan yeni fikir yapısı ve “*Petrol Krizi*” ile ortaya çıkarak, Batı hegemonyasına meydan okuma şeklinde oluşan gelişmeler incelenmiştir. Ortadoğu ülkelerinin meydan okumasına, Batı’nın neo-liberal politikalarla karşılık vererek “*yönetim pazarlığı*” anlayışının bozularak yerine “*itaat karşılığı menfaat*” anlayışının hâkim olduğu yeni bir sürecin başladığı tespiti yapılmıştır. Analiz neticesinde bu sürecin günümüzde yaşanan Arap İsyanlarının temel sebeplerinde biri olduğu vurgulanmıştır. Yakın dönemin de daha önceki tarihsel kesitlerde oluşan ve bölgenin siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal yapısı üzerinde etkili olan yapılar üzerinde geliştiği vurgulanmıştır. Kısım, dört bölümden oluşmuştur. Yukarıda ifade edilen siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerin oluşturduğu otokratik devlet yapıları birinci bölümde incelenmiştir. Müteakiben petrolün devlet ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri belirtilmiş, bir sonraki bölümde Amerika Birleşik Devletlerinin bölge üzerindeki yönlendirici etkileri ortaya konmuştur. Bu safhaya kadar yapılan inceleme ve analiz sonucu ulaşılan veriler ışığında özellikle 1980-2010 yılları arasında ortaya çıkan direniş hareketleri dördüncü bölümde incelenmiş, beşinci bölümde ise, 2010 yılı sonrası Arap isyanları -Arap Baharı- meydana gelen olaylar ve oluşan yapılar dikkate alınarak analiz edilmiş, gelişim süreçleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

“*Bir Dönemin sonumu*” başlıklı Sonuç Bölümü (s.389-420) ise, tarihsel birikimin bir sonucu olan Arap isyanlarının, bölgede yeni bir dönem başlatma potansiyeline sahip olup olmadığı sorunsalını incelemiş ve inceleme neticesinde, Ortadoğu’nun son yıllarda gerçekleşen isyanlara rağmen, dönemsel bir dönüşümün eşiğinde olmadığı tespitine ulaşılmıştır. Kitabın yazarı, bölümün sonunda bu tespiti destekleyici mahiyette, “*modernliğin tanımlayıcı özelliği; dünya ekonomisinin baskın konumu ve ulus devlet sistemleri ise, Ortadoğu’nun bu momente sıkıca yerleşik olduğu ve büyük ihtimalle bulunduğu yerde kalacağı söylenebilir. Yani şimdilik Ortadoğu’nun ufkunda bir postmodern moment söz konusu değildir.*” ifadelerine yer vermiştir.

Sonuç olarak tanıtımını yaptığımız “*Modern Orta Doğu Tarihi, 1453 - 2015*” isimli eser; Ortadoğu bölgesinde, uluslararası sistemin hegemon güçlerinin ve onların bölgedeki işbirlikçilerinin – devlet, grup, kişi - statükoyu korumak adına, bölgede askeri müdahale dâhil güç kullanmaktan ve diğer

vasıtalara – ekonomik ve sosyokültürel – başvurmaktan çekinmeyecekleri sonucuna varıyor. Zira IŞİD’in öncelikli hedef olmasının ana nedenini de, IŞİD’in statükoyu bozacak bir düzen arayışı içerisinde olmasında aramamız gerektiği kitabın birçok yerinde vurgulanıyor. Kitapta ayrıca, Ortadoğu bölgesinde de, Ulus devletlere dayalı uluslararası siyasal sistemin ve Neo - Liberal ekonomi politikalarının, statükoyu sürdürmenin temel araçları olduğu tespiti yapılıyor. Özellikle, neo-liberal ekonomik politikaların, Ortadoğu ülkelerindeki sosyal devlet sorumluluğu kapsamındaki yapıları bozduğu ve bunun da sosyal adaletsizlik ve eşitlik yarattığından hareketle; 2010 yılından itibaren başlayan Arap İsyanlarının temel sebeplerini oluşturduğu ifade ediliyor.

Kitap ile ilgili çalışmayı tamamladıktan sonra, Osmanlı'nın son dönemindeki “*Ermeni Tehciri*”, Türk halkının sömürge bir geçmişe sahip olmaması ve Cumhuriyet Dönemine ait Modernleşme Yaklaşımına getirilen yorumlar ciddi rahatsızlık yaratsa da; Bölgedeki ulus devletlerin mevcut yönetim anlayışlarını sürdürmek için uyguladıkları bağımlı politikalar ve neo – liberal ekonomik uygulamaların sonucu oluşan sosyal yapıyla, yeni bir bölgesel düzen yaratabilecek potansiyelin oluşmadığı kanaatine ulaşıyoruz. Bunun için Bölge devletlerinin petrole dayalı rantiyeci anlayıştan/politikalardan sıyrılarak, kaynaklarını/petrol gelirlerini rantiyeye gelirlerine alternatif yaratacak sanayi ve teknolojik yatırımlara kaydırması, siyasal sorunlarını ise Bölge içinde oluşturacakları yapı ve usullerle çözmelerinin gerekli olduğu tespitine ulaşıyoruz.

Tarih yazım anlayışının çok yönlülüğü, seçilen coğrafi bölgenin bütünlüğü, kapsadığı tarihsel kesitin güncelliği ve olayları derin analizlerle sunan bu kitabın; Ortadoğu’ya ilgi duyan tüm okuyucular ile sosyal bilimler akademisyenleri ve öğrencileri tarafından okunup incelenmesinin faydalı olacağı kanaatini taşıyorum.

